

Egy életmű törvényes állomásán elidőzni

**Megjegyzések Galgóczi Erzsébet *Törvényen belül* című művének
újrágondolásához**

Jelige: „Tabernákulum88”

I. BEVEZETÉS

Galgóczi Erzsébet két kisregényből álló kötete 1980-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. A munka közvetlen recepciója és az azóta eltelt bő harminc év irodalomtörténeti eseményei, a szerző körüli mérsékelt figyelem egyre inkább a feledésbe merülést involválja, homály borul a Galgóczi-életműre. Mi sem jellemzőbb erre a tendenciára, minthogy az 1999-es évben ismét kiadott, cselekményében a MAORT-pert feldolgozó *Vidravas* a Babits Kiadó Korjellemző Magyar Próza kiadványában kapott helyet, ezzel is erősen determinálva befogadásának, értelmezésének lehetőségeit. Ami viszont kétségtelen tény: amennyiben elfogadjuk, hogy a szerző realizmusigényében az adott kor politikai és morális kérdéseire kívánt reflektálni, magyarázatokat, válaszlehetőségeket találni (legyen szó a munkák akár szociografikus, akár belletrisztikai módjáról), úgy számolnunk kell, aktualitás hiányában, a megképződő történeti distancia révén az életmű devalválódásával (ahogy ez számos, a szocializmus keretein belül elhelyezhető szerző esetében fölmerülhet). „A jövő olvasója pedig...? Elképzelni sem merem, harminc év múlva mi érdekli az olvasókat. De mert sosem hazudtam, értéke lehet majd az írásaimnak, még ha csak a történészeket fogja is érdekelni, sőt, akkor is, ha őket sem.”¹ – hangzik Galgóczi válasza a Karinthy Ferencsel folytatott interjú során neki fölített, a riport-novellái maradandóságára vonatkozó kérdésre. Dolgozatom szándéka szerteágazó: a kötet második kisregényének, a *Törvényen belül*nek elemzésével nemcsak utólagos értékmentést szeretnék végrehajtani a szerzői életmű e darabján, hanem rámutatni olyan politikai és esztétikai aspektusokra is, amelyek mentén személyes irodalmi elképzelésem legitimmé válik, tehát hogy ezen kategóriák egymás relációjában vizsgálándóak, és tévedés volna azt hinnünk, hogy a referenciális olvasat lehetősége kizárólagosságra, egyben szükségszerű önérték-vesztésre kárhozná a diegetikus világban foglaltakat. Az életmű korábbi állomásaira csak rövid kitérőkben utalok majd, mégpedig az irodalompolitikai elvárások kapcsán, amelyeknek a szerző több-kevesebb sikerrel ám, de meg akart és tudott felelni. Munkámban nem választom el éles határvonallal szerző és narrátor pozícióját, noha egymásnak megfeleltethetőségüket problematikusnak tartom. Az írói szerepvállalás fogalmát és az önéletrajz felől való közelítést Galgóczi esetében mindenképp szem előtt kell tartanunk. Érintőlegesen reagálni szeretnék majd a dolgozat koncepciójának összetettségére, amelynek így a hermeneutikai hagyomány kritikájával is számolnia kell, amennyiben elméletének implikációit maradéktalanul nem fogadhatja el. Már

¹ Galgóczi Erzsébet emlékkönyv, szerk. VASY Géza, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1993, 70.

eleve a kisregényre adott első válaszok, a folyóiratokban megjelent recenziók kerülgetik ezt a konfliktust, anélkül, hogy bármiféle mélyebb teoretikus keretet adnának a vitának. Persze egyéb tájékozódási útvonalak is mutatkoznak a munka kapcsán, gondolok itt például a feminista irodalomkritikára, amellyel – zárójelbe téve, hogy ismeretünk lehet arról, Galgóczi mint szerző és magánember, nyíltan elutasította az efelé tájékozódó értelmezéseket – óvatosan, de éppúgy számot kell vetnünk.

Módszertani alapvetések

Dolgozatom ezen passzusát egy hosszabb gondolatmenettel szeretném indítani, amely Sári B. László *A hattyú és a görény* című könyvének bevezetőjéből származik: „(a)z, hogy az esztétikai szféra összefüggésben lehet a politikaival, hogy az irodalom lehetséges világa tágabb teret kínál a politikai elképzelések számára, mint amilyet a napi politikai aktualitások lehetővé tesznek, hogy az irodalom fikcionális terében mások lehetnek a plauzibilitás kritériumai, mint az általunk valóságként el- és felismert világban, az irodalomban rejlő pozitív politikai lehetőségekre irányíthatja a figyelmet. (...) Ugyanis amennyiben a magyar kritika elzárkózik a politikai kérdések tárgyalásától, egyben saját feladatainak reflexiójáról is lemond, hiszen az esztétikai szféra privilegizálása révén nemcsak az irodalom, hanem saját politikai beágyazottságáról is eltereli a figyelmet: arról a tényről, hogy a kritikai beszéd lehetőségfeltételeit nagyban befolyásolja, hogy miként képzei el tárgyát, hogy milyen értékeket tulajdonít neki. Ha az irodalmi műnek tulajdonított érték pusztán esztétikai lehet és csak a szöveg nyelvi megformáltságával hozható kapcsolatba, akkor az irodalomnak mint egy kulturális közlésformának a többi között a jelentősége viszonyítási pont nélkül marad.”² Ez a koncepció természetesen nem azt mondja, hogy a kommunizmus irodalmának pusztán politikatörténeti fontosságot kellene tulajdonítanunk, de az antagonisztikus ellentétet irodalom és politika között fel akarja oldani. Kellemetlen tapasztalataim egyike, ahogy arra a bevezetőben is utaltam, hogy bizonyos, szocializmusban elismert szerzők azért szorultak „partvonalon kívülre”, mert „(a)z irodalomtörténet ma olyan esztétikai értékrend alapján vizsgálja a korukat, amely értékrendet e szerzők elutasítottak”, továbbá akik „az irodalmat és általában a művészetet többnyire nem autonóm tevékenységnek, hanem politikai tétellel rendelkező, társadalmi környezetbe illeszkedő, attól nem függetleníthető tevékenységnek

² SÁRI B. László, *A hattyú és a görény: Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*, Pozsony, Kalligram, 2006, 22-23.

tekintették.”³ De ennek a ténynek a belátása akár pozitív hatással is lehet a kritika számára: „Talán természetessé válik végre az a kutatói pozíció is, amelyben a kommunizmus iránti érdeklődés politikai vagy személyes motívumai közömbösek” – tehát „ (...) a rendszerváltás után indult irodalomtörténész már nem igazán hivatkozhat arra az életrajzi körülményre, miszerint épp elég volt neki annak idején kénytelenségből, szereplőként tanulmányozni a múlt rendszer ideológiáját”⁴ – vélekedik Szolláth Dávid, 2011-es tanulmánykötetében. Ehhez azért hozzátenném, hogy a múlt rendszerben praxist folytató kritikusok mindenkori lelkiismeretére is szükségünk volna. A probléma összetettségét növeli, hogy mintha külön-külön mozgathatnánk egy pusztán esztétikai irányultságú, a magyar prózát a hetvenes évek végén korszakváltásában, fordulatában láttatni kívánó, elismerő, a hierarchia csúcsára toló (más szövegeket kirekesztő) aspektust, ugyanakkor egy mélyen etikai, de szoros kontextusától mégiscsak eloldott diskurzushalmazt is, amely épphogy az immár megszűnt, és azóta újrakonstruálni kívánt keretfeltételek mentén problematizálja 1948-ig visszamenőleg az irodalmi műveket (még ha árnyalatait, a politikai stratégiák változásait többnyire érzékenyen észlelve, tudomásul is veszi az abból származó sakk-játszmák szerzőkre vonatkozó kötelmeit, a totalitárius rendszer alku jellegét, fázisait). Ezekre az árnyalatokra érdemes volna kitérnünk néhány gondolat erejéig, és itt kapcsolódnék a mű keletkezésének és fikcióba ágyazott cselekményének kivonatolható történeti vonatkozásaihoz.

II. TÖRTÉNETI KONTEXTUS

Mint azt később, a narrációelemzés során bizonyítani szeretném, Galgóczi kisregénye, noha alapvetően nem lépi át a prózaírás kritikai realista hagyományát, ugyanakkor a meglévő kereteket, hogy úgy mondjam, maximálisan kihasználja, a tér-időszerkezet olykor nyilvánvaló narratív gesztusok okozta törésvonalak mentén jön létre, kimozdítva ezzel a szöveget a linearitásból. A kritikai realizmus műfaji implikációból előbb mégis a visszakövethetőség, ellenőrizhetőség referenciális mozzanatait szeretném megragadni: az első nagyobb fejezetben történetfilozófia és irodalomtörténet viszonyában vizsgálom a *Törvényen belül* diegetikus és mimetikus közegét.

³ SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája: A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Bp., Balassi Kiadó, 2011, 14-15.

⁴ Uo.

„1959. szeptember elejének egyik viharos éjszakáján a mohácsi körzetben a járőr agyonlőtt egy határsértőt.”⁵ – így hangzik a kisregény első mondata. Ennek a gyilkosságnak a felderítése aztán nagyjából tíz napot vesz igénybe, de a beidézett diskurzusok során a szereplők reflektálnak az ’56-os forradalom eseményeire is, illetve az emlékezőstörödékek, monológok révén a kommunista államrend megszilárdulásáról, a filmipar demagóg jellegéről, az oktatásügy változásairól, az értelmiség tájékozódási, érvényesülési lehetőségeiről is képet kapunk – maró kritikai éllel.

A totalitarizmus mint hatalom-egész

A kommunista diktatúra cizellálására, különböző fázisainak ábrázolására számos politika- és irodalomtörténeti munka készült, különböző konferenciákon elhangzottak azok a szempontrendszerek, amelyek alapján nagyjából szakaszolhatóvá válik a mögöttünk hagyott négy évtized. Hogy ez az időszak a társadalom és a számára kulturális lehetőségeket biztosító hatalom között mennyiben ítéltető termékenynek, az mindmáig vita tárgya. György Péter 2012-es könyvében⁶ tulajdonképpen azt a problémát járja körül, hogy a kollektív felejtés, mint a társadalom különböző csoportjainak konszenzusra jutását biztosító jelszava, és amely eszköz egyben a Kádár-rezsim legitimációjához is hozzájárult, mennyire tette, teszi lehetővé a kor traumáinak utólagos elbeszélhetőségét. Márpedig Galgóczi Erzsébet, beleértve, hogy a hatalmi rendszer későbbi hegemon feltételeinek (megint később: párt)tagjaként tehetett, munkáiban ezeknek a traumáknak próbált több-kevesebb relevanciával diskurzusteret biztosítani. Méltatói nem mulasztják el fölemlegetni műveinek kérlelhetetlenül szigorú etikai vonatkozásait.

„Meg nem alkuvó igazságkeresés és szókimondás jelzi ezeknek az írásoknak értékét, gyakran megoldásra váró társadalmi kérdések és közéleti visszasságok felfedezése fűződik hozzájuk. (...) Országos felelősségtudat munkált ezekben a vizsgálódásokban, Galgóczi Erzsébet mindig a magyar irodalom közéleti felelősségvállalásainak legnemesebb hagyományát

⁵ GALGÓCZI Erzsébet, *Törvényen kívül és belül* (a továbbiakban = T. B.), Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, 123.

⁶ GYÖRGY Péter, *Apám helyett*, Bp., Magvető, 2012.

követte.”⁷ – írja a szerző halálának tizedik évfordulójára Pomogáts Béla. Ami számunkra a laudáció jellegű megközelítésekben mégis továbbgondolásra érdemes lehet, az a közösségi-írói szerep, amelyet Galgóczi tudatosan vállal fel, és amelynek tragédiája e szerep voltaképpen betölthetlenségéből fakad. A szerepminták, amelyek gyerekkora felől nézvést egy erős népi irányultságot mutatnak, fiatalokra, tanulóévei felől pedig az urbánus értelmiségi körökhöz, a politikához való tartozás, a rendszer jobbá formálhatóságának (belső és külső) kényszerét írták elő a szerző számára, egyszerűen teljesíthetetlenek a kommunista hatalmi apparátuson belül. Ez a teljesíthetlenség persze közel sem magától értetődő, hiszen a felszíni retorikában, amelyet többek közt a kor fontos pozíciójú marxista gondolkodója, Lukács György még Ady Endre kapcsán is megfogalmaz, éppen az író, mint vátesz gondolata szerepel: „a nagy költők jelentőségének titka éppen abban keresendő, hogy legszemélyesebb emberi és írói élményeikben a nemzeti válságok nagy, történelmi ellentmondásait fogják át és fejezik ki.”⁸ Kétségtelen, hogy erre a szerepre a sikeres pályakezdés, a „fényes szelek” korszakának ígéreteivel predesztinálnak érezhette magát Galgóczi, de a Rákosi-rendszer visszásságainak megélése, a magyar parasztság ellehetetlenítése, a szerző saját homoszexualitásának fölismerése hallgatásra, majd pedig a keserű tapasztalatok lejegyzésére ösztönözte őt. Látens módon jelen van ebben az írói pályafutásban a nagy ívű pálya megvalósíthatóságának ellentmondásos, ambivalens tapasztalata. „Az életem mindig párhuzamosan alakult az ország sorsával. A magyar parasztság 1952-ben válságra jutott, akkor jutottam válságba én is. 1959-ben megalakították a tsz-eket, a parasztság fellélegzett, én is.”⁹ Csontos Magdával folytatott levelezéseiben így jellemzi magát: „Persze, egészen nyugodt nem vagyok, mert ott van még legújabb ellenségem: a szervezetem. S ez úgy van valahogy, mint a munkásosztály – ha mi nem viszünk bele forradalmi ideológiát, beleviszi az ellenség az övéit. És félek... nagyon félek, mert nem lehet véletlen az, hogy most már – egy, kettő, három nő is érdeklődik utánam. (...) most egy ideig az akaratom nagyon erősen fogja betölteni akár a kocsis, akár a börtönőr szerepét.”¹⁰ Nem nehéz észrevennünk sem az érvelés

⁷ POMOGÁTS Béla, *Igazságkereső író: Galgóczi Erzsébet = Galgóczi Erzsébet – Bibliográfia, 1930–1989*, szerk. GALGÓCZI Károlyné, Győr, 3.

⁸ LUKÁCS György, *Ady, a magyar tragédia nagy énekese* = L. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Bp., Gondolat, 1970, 159-160.

⁹ Bertha Bulcsú beszélgetése Galgóczi Erzsébettel = VASY 1993, 88.

¹⁰ Galgóczi Erzsébet levele Csontos Magdának, 1953. július 2. = BERKES Erzsébet, *Galgóczi Erzsébet*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 41.

marxista logikáját, sem a korban dekadensnek bélyegzett „mással” szembeni heves ellenérzést sem. Vessünk egy pillantást arra az aktuális politikai rendszerre, amely kontextusában a huszonéves fiatal nő, Galgóczi levelei megszülettek.

Bár a magyarországi helyzetet több, rendszerváltás után keletkezett itthoni tanulmány is „belülről” tárgyalja, dolgozatomban mégis a német-amerikai filozófus, Hannah Arendt legnagyobb elismerésre szert tevő munkáját, *A totalitarizmus gyökerei* c. kötetét veszem alapvetésül, amelyet 1951-es első megjelenése után ’58-ban tovább bővített: az ’56-os magyarországi eseményekre adott interpretációjával. (Magyar fordításban majd csak a rendszerváltás után, 1992-ben jelenik meg az anyag, mégpedig az Európa Könyvkiadó gondozásában.) Ezt az elköteleződést részéről több érv is alátámasztja (annak ellenére, hogy koncepciója kritizálható, amennyiben a náciizmus és a sztálini diktatúra ábrázolásában fölmerül az egylényegűség vádjá): mindenekelőtt szoros kapcsolata azzal a fogalmi sémával, amely Galgóczi kisregényének fikciós terét is alkotja – a „törvény”, az „ideológia”, a „büntetés”, a „magányosság”, az „öngyilkosság” konceptualizálása mentén. Tulajdonképpen a *Törvényen belül* traumatikus keretének gócpontjai ezek. *A hatalomra jutott totalitarizmus* c. alfejezetben Arendt így ír a szubjektum függetlenségének lehetetlenségéről: „... a gyanúsított kategória a totalitarizmus körülményei között az egész lakosságra kiterjed. Bármely gondolat, amely eltér a hivatalosan előírt és állandóan változó vonaltól, már önmagában gyanús, függetlenül attól, hogy az emberi tevékenység mely területén jelentkezik. Az emberek pusztán azért, mert gondolkodni képesek, per definitionem gyanúsak, és ez a gyanú példás viselkedéssel nem hárítható el, mert az ember gondolkodásra való képessége egyszersmind a véleményváltozás képességével is együtt jár.”¹¹ Egy olyan értelmiségi újságíró, mint a Galgóczi által megformált főhős, Szalánczky Éva esetében láthatjuk, mindez fokozottan érvényes, hiszen mindennapi megélhetése épp a racionális emberi létezés mentén bontakozhatna ki. Arendt jól kivehetően a sztálinizmus jellemzését teszi meg munkájában, míg Galgóczinak a poszt sztálinista korszak magyarországi vonatkozásaival kell elsámlálnia: ez Magyarországon az ’56-os forradalomról és következményeiről, a Rákosi- és a Kádár-rendszer dichotómiájáról szólna. Vajon folytonosság állítható-e fel a két időszak között? Következik-e egyik a másiktól? Ennek megítélésében egy paradoxonra találhatunk. Míg Sári B. László azon az állásponton van, hogy Galgóczi „1950-es évek hatalmi viszonyait tematizáló regényeiben is (...) a sztálinizmus kritikájának lehetőségeit feszegeti, ezzel

¹¹ Hannah ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1992, 521.

kérdőjelezve meg a Rákosi- és Kádár-rendszer folytonosságát”¹², ennek megítélésében maga a pártvezetés mintha (legalábbis eleinte) kettős retorikát öltene magára. „A hatalmat jellemzi, hogy az oratóriumból, amelyet Déry Budapest megalakulásának centenáriuma, megrendelésre írt, kihúzták a Rákosit elítélő sorokat, az író szerint a következő indoklással: >>hagyjuk Rákosit sírjában nyugodni, miután itt nem túl sok híve van, nem volna praktikus dolog az ország számára rossz emlékezetével egykori barátait provokálni<<.”¹³

Ugyanakkor a folyton változó körülmények következtében, feltehetőleg hosszas cenzúraharcok után mégis kijöttek olyan hivatalos munkák, amelyek szerzője a szólásszabadság korlátozott érvényére előbb-utóbb szert tehetett. A fentiekben megidézett Déry Tibor például ilyen figurája volt a kornak, aki „a hatvanas évek közepétől újra az irodalmi élet egyik legjelentősebb, legelismertebb személyisége lett. Betartotta a hatalom játékszabályait, amelyek mint egykori ötvenhatossal, vele szemben is fennálltak, bár vele kevésbé voltak szigorúak, mint másokkal. Így is elkerülhetetlenek voltak a kisebb konfliktusok.”¹⁴ (Saját legitimációját Galgóczi is ilyen kerülőutakon érthette el.)

Itt kapcsolódnék vissza a fentiekben „másság-krízisként” említett, Galgóczi saját szerepmeghasonulásának a hatalmi rendszerrel szorosan összefüggő logikájához.

„A folyamatos önvizsgálat eredménye, hogy a fiatal író felfedezi önmagában a homoszexualitásra való hajlamot. A felismerés pillanatától kezdve harcol önmaga, az önmagában végre megtalált ellenség ellen (...). A korszak egyik kitüntetett pártjelszava az *éberség*. A több hullámban ismétlődő éberségkampányok arra a belátásra, államrezonra vagy >>governo-mentalításra<< épülnek, hogy gazdaságosabb és hatékonyabb az állampolgárok központi ellenőrzése, ha azok magukat és egymást ellenőrzik.”¹⁵ Az éberség fenntartása így fejleszti ki az írókban azt a lelki mechanizmust, amit legalkalmasabban belső cenzúraként nevezhetnénk.

¹² SÁRI B. László, *Az 1980-as évek magyar prózájának 1956-ábrázolása társadalomtudományi nézőpontból = A Kádár-korszak művészete*, szerk. KISANTAL Tamás–MENYHÉRT Anna, Budapest, JAK–L'Harmattan, 2005, 53.

¹³ STANDEISKY Éva, *Cipő fűzővel. A hatalom és az irodalmi elit a hetvenes években* = Uo., 20.

¹⁴ Uo.

¹⁵ SZOLLÁTH 2011, 173–175.

A szerzőnő karrierjének sikeres kezdése, a publikációk felett érzett, gyermekies elragadtatása (100% című, 1953-as termelési novellájában egészen pontosan úgy fogalmazza meg főhőse szavait: „Haj, mennyire felszabadított engem ez a gyár!”¹⁶) után egy határozott törés mutatkozik ebben a pályakezdésben, amelynek okait nagyrészt a felsorolt ellentmondásokban találhatjuk meg.

De mégis miféle Törvény az, amelyhez igazodnia kellene a szubjektumnak a hatalommal való korrelációjában? Mintha Galgóczi hőseit folyton ez a törvénnyel szembeni, törvényhez hol alkalmazkodni kénytelen, hol vele ellenkező öntudat készítetné a belső vizsgálat megtételére.

A törvény Galgóczi-toposza

„A legalitással dacoló totalitárius törvényesség, amely azt állítja magáról, hogy az igazságosság közvetlen uralmát teremti meg a földön, úgy hajtja végre a Történelem vagy a Természet törvényét, hogy azt nem fordítja le az egyéni viselkedés helyességének vagy helytelenségeinek normáira. Közvetlenül az emberiségre alkalmazza a törvényt, és nem bajlódik az emberek viselkedésével. A Természet vagy a Történelem törvényének várható végterméke, helyes végrehajtás esetén, az emberiség: ez a várakozás rejlik minden totalitárius kormányzat globális uralmi igénye mögött.”¹⁷

Szembeötlő, hogy Galgóczi főhősei szinte minden megnyilvánulásukban ezzel az egyetemes, mégis rendkívül szubtilis, szövevényes törvény-fogalommal kerülnek összeütközésbe. A kisregényben az összes szereplő a törvényhez viszonyít és viszonyul, cselekedeteiket ehhez az egyszerre légnemű, egyszerre fenyegető szubsztanciához mérik. A marxista elképzelés szerint a törvény a társadalmi mozgások, változások során jut el önmaga felszámolásáig. Ez az eszkatologikus szemléletmód szövi át meg át az emberi cselekvések kereteit. A *Törvényen belül* diegetikus világában ugyanakkor a szubjektumok pozícionálhatatlan létezésükkel bizonyítják eme vállalkozás irracionális mivoltát.

Vörös László *Szigorúan ellenőrzött mondatok* című kötetében betekintést enged az 1975-86-ig Tiszatájánál folytatott szerkesztői munkásságának mindennapi tevékenységébe, emellett éles kritikai szemszögből foglalkozik a korszakkal, amelynek aktív részese volt.

¹⁶ GALGÓCZI Erzsébet, 100% = G. E., *Egy kosár hazai. Elbeszélések*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953, 25.

¹⁷ ARENDT 1992, 579.

„Hisz bűnöző lett az osztályidegen, a kulák, a cséplőgéptől nyomban beszolgáltatást elmulasztó, a sorban álláskor mozgolódó, a normáját nem teljesítő, a nem elég lelkesen tapsoló, a templomba járó, a tagkönyvét elvesztő, a családját le nem tagadó, és mindennek az ellenkezője is. Valamelyik kategóriában vétkesnek találtatott mindenki...”¹⁸

Ugyanezen forrásszöveg későbbi szakaszában Vörös pedig épp Galgóczi kapcsán ír, mint aki az ötvenes évek igazságtalanságainak tanúsítójaként jelenik meg az olvasói tekintet előtt. „(a)zt a morális pusztulást, amit ezeknek az éveknek a néma elviselése milliókban hagyott, újra és újra firtatnia kell, kivált az emberi megnyilvánulásokat tisztázni, jobbítani törekvő művészetnek. Elsősorban annak a művészetnek, amelyik ebből a valóságból nőtt ki, ennek a valóságnak tart tükröt, s ezt a valóságot átélte, végig cselekvő-szenvedő-műveltető emberek közösségéhez számítja magát.”¹⁹

Mégis hiú ábránd volna azt gondolni, hogy ebből a skizofrén szituációból (a párttagsági felvétele körüli huzavona, otthoni konfliktusok, parasztírói szerepvállalási kényszer, de azzal azonosulni képtelenség; homoszexualitásának felismerése, állandóan bizonytalan egzisztenciális háttére) az író meghurcoltatás nélkül kijuthatott volna. Realista írásmódja viszont az ötvenes évek sematizmusától némileg eltávolodhatott végre: a '60-as évektől megint tendenciózusan foglalkozik szépirodalommal, prózájának egyik tematikáját pedig a döntően személyes hangvételű, önéletrajzi művek képezik, „amelyek a városba került paraszti gyökerű értelmiség lehetőségeit boncolgatják.”²⁰ Ezekbe a szövegekbe sűrítette elkeseredettségét, hőseinek karakterei között mintha az író személyiségének alteregó-pozícióit osztva szét. Veres András szerint ekkorra „már (szigorúan szakmai alapon) ismét bírálhatóvá vált a marxistának deklarált hagyomány.”²¹ Ez a folyamat kétségtelenül kedvez a szerzőnek, noha helyzetét nem könnyíti meg. Számot akar ugyanis vetni a múlt bevallatlan dolgaival, és amennyiben ezt egy egész közösség nevében, lelkiismereti kérdésként teszi fel, vállalja magára, tehát emlékező és emlékeztető kettős szerepét, úgy mnemotechnikájában olyan morális aspektusokat is érvényre kell juttatnia, amelyek a nyelvi megszerkesztettség túl

¹⁸ VÖRÖS László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből.* 1975–1986, Szeged, Tiszatáj, 2004, 115.

¹⁹ Uo., 115-116.

²⁰ SZOLLÁTH 2011, 181.

²¹ VERES András, *Távolodó hagyományok. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi, 2003.

intenzív és hiteles, aprólékos képet adnak ábrázolt világának milyenségéről. Hogy Galgóczi alkalmatlanná vált a vátesz szerepének betöltésére, vagy azzá tette a kor „ítélőszéke”, prózájára nézvést inkább pozitívum. Jól példázza a kor aktuális próféta-teremtő elképzeléseit, amely intenciók mentén Juhász Ferencet kiáltották ki a Petőfi-hagyomány folytatójaként. Vele kapcsolatban György Péter megjegyzi: „A korszak divatos ellentétpárja lép itt működésbe, a mikro- és makrokozmosz, a fizikai, élettelen és a biológiai, szerves világok közötti párbeszéd. Csak semmi konkrétat, csak semmi itt és mostot, csak semmi félreérthetlent, semmi felismerhetőt.”²² „A kortárs irodalom nem kedvez a váteszeknek és prófétáknak: a közösségi felhatalmazásra épülő költőszerepek hagyományai mára kiürültek.”²³ – írja Szolláth Dávid. Következtetésem, miszerint Galgóczi épp azáltal, hogy nem volt képes betölteni a neki szánt prófétaszerepet (ezen az összképen a *Törvényen belül* c. kisregény javít, míg az 1984-es *Vidra*vas, amely a legnagyobb publicisztikai visszhangot kapta – mivel rendre a korjellemző magyar próza kategória alá sulykolják, skatulyázzák be – összességében mégiscsak ront), számíthatna az új szenzibilitás felől tájékozódó kortárs kritika elismerő figyelmére, amely az érzékeny, finomra hangolt alanyiságot esztétikai programja csúcsteljesítményének tartja. S bár úgy tűnhet, hogy a politikai aspektusok hidegen hagyják a fiatal generáció tagjait (és ez a megállapítás bizonyos irodalmi csoportosulásokra igaz is volna), épp a 2012-es év nyilvánosság előtt zajló vitái, illetve a határozott politikai gesztusokat tevő szépirodalmi produktumok hívják elő ennek cáfolatát. A már korábban idézett Lukács-programpont ekképp hangzik: „a nagy költők jelentőségének titka éppen abban keresendő, hogy legszemélyesebb emberi és írói élményeikben a nemzeti válságok nagy, történelmi ellentmondásait fogják át és fejezik ki.” Mintha a rendszerváltás utáni irodalmi érettségünk (szükségszerűen?, átmenetileg csupán?) most jutna el arra a horizontra, hogy ezt az álláspontot sem túl komolyan vennünk, sem elbagatellizálnunk nem szabadna.

A bevezető gondolatok, a módszertani alapvetések, és a történeti állapotok tisztázását követően most a kisregény szorosabb olvasatát, interpretációs lehetőségeit, recepciótörténeti áttekintését kísérem meg, amelyek révén az alanyiságból származó esztétikai erőt, etikai és politikai összefüggéseket most már a közvetlen textuális környezetből igyekszem kiragadni.

²² GYÖRGY 2012, 238.

²³ SZOLLÁTH 2011, 163.

III. CSELEKMÉNY ÉS INTERPRETÁCIÓ

Az 1980-as évben megjelenő Galgóczi-szöveg tulajdonképp egy az ötvenes évek végén játszó politikai detektívtörténetként olvasható. Egy szerencsétlen kimenetelű határátlépési kísérlet során a határőrök lelőnek egy fiatal lányt, akit a viszontagságos időjárási körülmények miatt nem sikerül figyelmeztetniük, hogy céljától elálljon, mert különben kötelező jelleggel tüzet fognak nyitni rá. Már a nyitó bekezdés eleve erős politikai gesztust tartalmaz, tudniillik azt példázza, hogy egy totalitárius rendszeren belül az egyén egzisztenciájának kioltásához mennyire kevés körülmény kell, hogy adódjék – a hatalom pedig büntetlenül élhet az erőszak monopóliumával. „– Nohát, ezek sem kapnak többet jutalomszabadságot, előléptetést, de még azt is megkeserülük, hogy fiúnak születtek – káromkodott Marosi.”²⁴

Azaz: a kényszerből gyilkoló hatósági személyek voltaképp egy főnöki ledorgáláson kívül megússzák az esetet.

Belső fokalizátor – konstitutív szerep

A nyomozás innentől fogva tehát arra irányul, hogy történet és olvasó megtalálja okait az öngyilkossággal egyenértékű cselekedetnek. Az áldozat, Szalánczky Éva lesz ugyanis a *Törvényen belül* főhőse, mégpedig olyan módon, hogy a narratíva a dialógust folytató szereplők és Szalánczky saját jegyzeteinek epizodikus beemelése révén az újságírónt is az ábrázolt világ részévé teszi. A *Törvényen belül* nem lépi át a prózaírás realista hagyományát, ám a meglévő kereteket, hogy úgy mondjam, a végletekig kihasználja. Bár metanyelvi reflexióigényről nincsen szó, a Szalánczky-jegyzetek öntükröző jellegükkel megtörik a lineáris cselekményvezetést, egyúttal szuggerálják az olvasói tudat előzetes elvárásainak felülvizsgálatát. A műből készült, egyébként nagysikerű, kitüntetett Makk Károly-film, az *Egymásra nézve* sajnálatos módon kihagyta az eredeti sztoriban a nyomozást generáló központi figurájának – aki nem mellékesen a történet másik főhőseként interpretálható –, Marosi főhadnagynak a karakterét. Sőt, akadnak olyan kritikai hangok is, amelyek a történet ezen szálával kapcsolatban (tudniillik a jóképű, macsó katona egyéni hősködése szempontjából) már-már lektúrirodalmi hatást emlegetnek.²⁵ Vitathatatlan, hogy a szálak felfejtése, Marosi nagyjából tíz napot igénybe vevő budapesti kutakodásának ábrázolása

²⁴ T. B., 123–124.

²⁵ Szolláth Dávid és Sári B. László is használja a „lektúr” kifejezést.

olykor túlon túl közhelyes, sematikus megoldásokkal dolgozik, és a vele diskurzusba lépő személyek vagy a totális elhallgatás, vagy az akadálytalan csevegés, társalgás nyelvi konvencióit veszik föl magukra – gépies jelleggel. Ezeken a pontokon a kisregény a cselekmény előbbre vitele érdekében tényleg mintha ideologizálná a narratíva megvalósíthatóságát. Ám Szolláth Dávid azon kijelentését, miszerint a Marosi körül megképződő diegetikus világ csupán valamifajta kerettörténet lenne, tévedésnek, félreértelmezésnek tartom. Ahogy a film érvelhet a kamera, mint fokalizációs eszköz jelenlétével, ekképp kihagyhatónak tart bizonyos, az eredeti irodalmi szövegben megjelenített karaktereket, úgy a primer szöveg elemzője viszont nem feledkezhet meg az e karakterek mentén szerveződő narratológiai aspektusokról. Mieke Bal elméletére alapozok, aki „a fokalizációs tevékenységet a látáshoz kapcsolja, hiszen ez alapján a verbális szövegekben elkülöníthetővé válik a narrátor (ki beszél?) és a fokalizátor (ki lát?) alakja. A fokalizáció tehát, ahogyan Bal meghatározza, >>a látásmód és a látott, észlelt közti viszony<<.”²⁶ Márpedig Marosi, mint a diegetikus világ belső fokalizátora van jelen, akinek szűrőjén keresztül, tehát eleve adottként férhetünk hozzá többnyire a tapasztaláshoz. Ennek a „belátásnak” súlyos testpolitikai vonzatai is vannak.

„(a)z elbeszélés fokalizátoraként működő Marosi és a jelen nem lévő főszereplő Szalánczky között a kezdetektől fogva a különbségek logikája teremti meg a feszültséget, elsősorban a nemi szerepek, a szexuális orientáció és a hatalomhoz fűződő viszony tengelyei mentén.”²⁷

Azért hangsúlyozom, hogy distinkciót a nyomozó és a nyomozott személy között főleg nemi szempontból kell tennünk, mivel egyéb értelemben mintha a szöveg tömbösítené a két karaktert: az értelmiség hányattatott sorsú táborába tartoznak mindketten. Kiváló példa ennek igazolására a szerelmi érzésen²⁸ kívül álló, Marosival közösséget csak felszínes, szexuális értelemben alkotó Cunikával való párbeszéd.

²⁶ *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*, szerk. FÜZI Izabella, TÖRÖK Ervin, www.mmi.elte.hu, 2006.

<http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/index.html>, A letöltés ideje: 2012. 11. 23.

²⁷ SÁRI B. László, *A hamisított krimi, avagy a forma esete a Kádár-rendszerrel = Thomka-symposion. Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére*, szerk. KISANTAL Tamás, Pozsony, Kalligram, 2009, 160.

²⁸ Amely szerelmi viszonyról sokáig nem tudjuk igazán, milyen jellegű: ahogy haladunk a végkifejlethez, úgy válik egyre nyomasztóbbá a múlttal való szembenézés – ti. ebben a múltban Szalánczky Éva egyszer már elutasította a férfi nyilvánvaló közeledését. Marosi stabilnak hitt pozíciója felszámolódik a regény végére.

„ – És miért szeretnéd megtudni (ti. Szalánczky disszidálási kísérletének okát)? Szerelmes voltál belé? – Nézd – mondta Marosi lehajtott fejjel -, hárman tanultunk tovább abból a vacak vidéki gimnáziumból. Mindhárman mélyről jöttünk. (...) Mindhárman felsőfokú végzettséget szereztünk. Te színésznő lettél, én hadmérnök, ő tanári képesítéssel újságíró. Éltük az értelmiség mindenkori életét. (kiemelés tőlem – a szerző) Mi az oka, hogy ugyanabban a társadalmi közegben te karriert csináltál, én vegetálok, az ő élete pedig kisiklott... ?”²⁹

Az idézett szövegrész utolsó mondatában már a Sári B. tanulmányban említett, a „hatalomhoz fűződő viszony különböző tengelyei” jelennek meg: a közösségképzés illuzórikus tulajdonságát emelve ki, hogy tehát hiába a közösségteremtés illúziója, mégis minden társadalmi réteghez köthető probléma végtelenül individuálissá szálazható szét. Finomítva érvelésemet, az értelmiségi közösség konstrukciója és destrukciója egyszerre merül föl ebben a dialógusban.

Sári B. László szerint a Marosi kíváncsiságából fakadó elvárásrendszernek a beteljesítése nem következik be a cselekményben. Én ellenben feltenném a kérdést, hogy nem ebben a teljesületlenségben rejlik-e a szöveg igazi tétje, vagy nem ez volna-e szükségszerű implikációja Sári B. korábbi érvelésének, amely az okfejtő és okfejtés tárgya közötti, szemléletbeli distancián alapul. A kritikus mégis mintha kézenfekvő választ adna erre az általam fölített, költőinek szánt kérdésre: „Marosi a tudomására jutott információk birtokában sem biztos benne, hogy sikerült megnyugtatóan lezárni a lány történetét, hanem az általa vázolt értelmezési keretben, a társadalomtörténeti fejlemények vonatkozásában is képtelennek bizonyul a Szalánczky Éva által már korábban levont tanulságok belátására és összegzésére. A jelenkori olvasó ennél persze sokkal szerencsésebb helyzetben van. Rálátása nyílik nem csupán a történet kínálta történeti értelmezésre, hanem a történelminek mondható távolságból talán képes Galgóczi kisregényének jelentőségét is felmérni.”³⁰

Anélkül, hogy Marosi történetbeli figuráját túlértékelném, vagy bármiféle apologetikus beszédmódba elegyednék érdekében, a kritikus (egyébként igen érzékeny) referenciális olvasási technikájából mintha hiányozna egy aspektus: bár a magyarázat-keresés végül

²⁹ T. B., 128.

³⁰ SÁRI B., *A hamisított krimi...*, i. m., 164.

szemantikailag nem kifuttatható egyetlen pontos definícióra, a főhadnagy által körbejárt, megvizsgált tragédia-körülmények mégis túlmutatnak önmagukon.

„– Mihez kezd ezzel a tudással, főhadnagy?

Talán átkéri magát a kárpát-ukrajnai határra – ott kevesebben disszidálnak. Talán leszerel, és temetőket tervez. Talán megnősül, és ha a gyerekeinek elmeséli az életét, a háborút, a felszabadulás első bizakodó esztendeit, a hosszú katonáskodást a diplomaszerezés mellett és – ért, az ötvenhatos kataklizmát, Szalánczky Éva értelmetlen halálát – talán nem úgy hallgatják, mint mi-közöm-hozzá történelmet, mint a török világot Magyarországon. Talán... talán minden megváltozik az életében...”³¹

Azonosítható pozíciók, transzparens attitűdök ezek: az egzisztenciális létet biztosító munka megtartása, de a tragédia színhelyétől/helyszínétől való menekülés; a jelenlegi munka föladása és látens „gyász-tudat”; családalapítás és saját történelmi emlékezetének őszinte, hiteles átörökítése. Márpedig ebben az asszociációs láncban ott rejlik Sári B. megállapítása is: erősen föltételes módon bár, de számot kell vetnünk azzal a lehetőséggel, miszerint későbbi generációk alkalmassá és érdekeltté válhatnak, elköteleződhetnek saját történelmük értő-érző vizsgálata iránt. Marosi mintha magyarázatokat keresve épp rálelné arra a megoldásra, amely nem egy lefordítható kódra, hanem a kollektív emlékezet hagyományának fontosságára mutatna rá: ez alapján a főhadnagy kiváló intuíciós érzékkel rendelkező, összetett karakter, sokkal inkább, mint képtelenül igyekvő, „lektúrruhát” viselő mellékelem.

Remélem, a fentiekben bizonyítani tudtam, hogy mindazok, akik eleve kisöprik, eltűntetik a történetből, és mindazok, akik neki valamiféle ostoba szerepet tulajdonítanak, ezeket a szempontokat valószínűleg figyelmen kívül hagyták elemzésükben.

Szalánczky Éva: aktualizálható főhős vagy egy letűnt kor gyászolatlan halottja?

A *Törvényen belül* főhőséről az előzőekben már nagy gyakorisággal esett szó. Karakterét elvileg össze lehetne Galgóczi-mozaikokból rakni, de például Kiss Noémi rövid

³¹ T. B., 272.

áttekintőjében azt írja, hogy eleve „művét a korabeli kritikusok önéletrajzként olvasták.”³² Persze e mögött elmarasztaló szándék rejlett: a rendkívül pesszimista hangvétel így mint zárt, magánéleti tapasztalatokra alapozott, dekadens elhajlás, „női probléma” volt főlróható szépirodalmi koncepcióinak.

Így annak a regénykoncepciónak is, amely egy halottat úgy emel be szövegvilágába, hogy kommentárokon és jegyzeteken keresztül rajzolja meg önarcképét – hamis rekviem ez, amennyiben konkrét módon senki sem hibáztatható a tragédiáért, és őszinte egyúttal, amennyiben a felelősség szétoszlik az életben maradott szereplők között.

Arendt elszigeteltség és magányosság között különbséget tesz, ugyanakkor ok-okozati láncolatba is állítja a két fogalmat.

„Az elszigetelt embert, aki elvesztette helyét a cselekvés politikai szférájában, a dolgok világa is magára hagyja, ha már nem ismerik el *homo faber*-nak, hanem *animal laborans*-nak tekintik, akinek a >>természettel folytatott szükségszerű anyagcseréje<< senkit sem érdekel. Az elszigeteltség ekkor magányossággá válik.”³³

Szalánczky zsákcúba került, amikor sikeres tanulmányi eredményei és kitűnő preferenciái révén állást kap egy pesti lap szerkesztőségében, mégis minden szándéka ellenére szembesülnie kell a hatalom követelményeivel: Erdős főszerkesztő tisztában van az újságírói képességeivel, de merész cikkei nem közölheti – ezzel saját egzisztenciáját is fenyegette volna. „Kompromittáló”, „provokatív”, „leleplező”, „kimeríti az izgatás kritériumát” – így jellemezhetőek Szalánczky írásai a kommunista rendszerre vonatkoztatva.

„Bebizonyította, hogy a Rákosi-korszak eseményei, elhibázott agrárpolitikája, népiidegen káderpolitikája teljesen logikusan, szükségszerűen vezettek az ellenforradalomhoz... Ráadásul ő azt forradalomnak tartotta, amelyben, mint minden forradalomban, ellenforradalmi elemek is felbukkantak, s igyekeztek szerepet játszani – de ezeket maga a nép szerelte volna le... Volt

³² Kiss Noémi, *Az írói példakép. Anyakép? – Galgóczi Erzsébetéről*, www.magyararancs.hu, 2007. 09. 06.
http://magyararancs.hu/publicisztika/az_iroi_peldakep_anyakep_-_galgoczi_erszebetrol-67598, A letöltés ideje: 2012. 11. 23.

³³ ARENDT 1992, 595.

*egy szép, okos mondata erre a jelenségre (...) >>A vihar magasba röpíti a szemetet. De el is söpri.<<*³⁴

Benne nem csak a non-konformizmus nyilvánul meg, hanem egyenesen a rendszer iránt érzett mélységes megvetés, undor; a rendszer neveltjeként, kritikusaként persze minden tétével, minden szándékával a hatalmi kontextuson belül maradva.

*„Miért akart disszidálni? Úgy bele volt nőve ennek az országnak a testébe, mint a vadhús.”*³⁵

Galgóczi ügyes technikával oldja meg a párbeszédnek egymásra fésülését – mintha folyton ott ülne az asztalnál Éva is, ezt bizonyítják saját szavainak, kifejezéseinek mások által függő beszédként történő szövegbe integrálásai. Ugyanakkor kétségtelen, a Marosi személyén keresztül „beolvasott” Szalánczky-jegyzetek a *Törvényen belül* legkiválóbb részei: stílusosan aprólékos, szikár, mégis remekbeszabott metaforákkal operáló monologikus szöveghelyeket találunk. A főhősnő tragédiája, ha töredékességénél, esetlegességénél fogva nem is állhat koherens egészévé össze, hiszen ezekben a rendkívül intim, személyes jegyzetekben legtöbbször magányos diskurzusokat nyit meg, melyek reflexiójához Marosi fókuszátor-pozícióján kívül nincsen meghatározható mérce, kivetettségében mégis olyan súlyos politikai belátásokat fogalmaz meg, amely által a jegyzetek szerzőjét a társadalom szócsövének szerepével azonosíthatjuk. Szalánczky végtelenül racionális lény, de lévén emberi lény is, az emocionális mindig keveredik személyiségében a hűvösen tiszta retorikával. Így a jegyzetek gondolatfoslányaiból olyan morális igazságok kivonathatóak, amelyek parabolisztikussága mindig egy finom rezonanciájú szubjektumon keresztül szűrődik át. A jegyzetek jellegük szerint ráadásul úgy képezik meg egy jelen-nem-levő címzett fikcióját, ahogy az példának okáért Petri György első kötetének³⁶ enigmatikus címében annak a bizonyos M. rövidítésnek (elhallgatásnak, megfejthetetlenségnek?) kapcsán is fölvethető: magyarázat magam (?), mások (?), mindenki (?), Mari (?), Marx (?) számára. A *Törvényen belül* világán belül persze a távollévő szerelem, Kismányoki Livia, mint Szalánczky vágyának tárgya – ilyen címettként azonosítható. Ám gyanús ezeknek a jegyzetszövegeknek a diegetikus világtól eloldott, retorikus jellege, mintha a szövegek gesztusa mögött általánosabb szándék mutatkozna: a címzettek sora tehát – Petri megszólítottjához hasonlóan – tovább bővíthető,

³⁴ T. B., 156.

³⁵ T. B., 173.

³⁶ PETRI György, *Magyarázatok M. számára*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

egy szélesebb kontextus irányába; a feszültség elképzelésem szerint nem egyetlen fölfejtető megoldásban, hanem magában a kérdésföltevésben, a sor folytathatóságában rejlik.

*„Mohács, 1959. szeptember 8. Elfogyott minden magyarázat. Az ember fölmeetszi az ereit... Aztán majd jön valaki, és megmagyarázza...”*³⁷

Hannah Arendt a totalitárius rendszerek szerkezeti struktúrájában a törvénynek olyan tartalmat tulajdonít, amely ideologikusságánál fogva nem képes elszámolni az egyéni viselkedés helyességének vagy helytelenségének normáival. De mit is jelent ez legelemibb egzisztenciális értelemben? Galgóczi főhőse mintha választ adna erre a kérdésre.

*„Tizennyolc éves koromban, amikor nagykorú lettem, tudod, mi jutott eszembe? Nem az, hogy mától szavazati jogom van; nem az, hogy szülői beleegyezés nélkül is férjhez mehetek; nem az, hogy az örökségemmel – ha volna ilyen! – magam rendelkezhetem; - hanem az, hogy mostantól kezdve felakaszthatnak azért, amiért tegnap még csak javítóintézetbe csuktak volna. Szóval a törvény jutott eszembe... Szóval arra gondoltam, hogy ne tegyek olyat, amiért fölakaszthatnak, de ne mulasszak el semmit, amiért örökké érdemes élni...”*³⁸

„A parasztság ügyét képviselő riporter-író Adyban, Petőfiben és a népi írókban találja meg szerepmintáit.”³⁹ Ezzel a kijelentéssel kár lenne vitatkoznunk. Ugyanakkor Galgóczi szépirodalmi munkáiban a József Attila-paradigma tematikus hatása sem elhanyagolható, nagy mértékben jelen van. Ismét Petri Györgyre hivatkoznék, aki saját költészetét a József Attila-i örökség alól minduntalan ki igyekezett vonni. Úgy fogalmazott Költők egymás köztbeli bemutatkozó szövegében a szerzőről, hogy „ő volt az utolsó, akinek még sikerülhetett a lírai alapok egyszerűségének megőrzésével, a személyesség maximális intenzitásával nagy költészetet teremteni”⁴⁰ A gondolatmenet megállapításai talán túlságosan nagyvonalúak, mégis kulcsot adhatnak a Galgóczi-szép próza értékeléséhez is, hiszen ez a felfokozott autonómia-igény nála is mindig a külső és belső világ összeütköztetéséből ered: a viszonyítási pontok hol összeérnek, hol beláthatatlan távolságra kerülnek egymástól – ami közös bennük,

³⁷ T. B., 125.

³⁸ T. B., 173.

³⁹ SZOLLÁTH 2011, 178.

⁴⁰ KERESZTURY Tibor: *Szerep és személyiség. Kritika és „nosztalgia” Petri versfelfogásában.* = Alföld, 1997. 1. 36–42.

az nem más, mint a törvény kusza rendje. A törvény – és az érte elszenvedhető büntetés pontosabban. A magánszféra politikailag terhelt, telített, karakterei megszólalásának autenticitása alanyiséguknál fogva vitathatatlan. Annál az alanyiségnél, amely a dekadencia jegyeit hordozza magán: ez a feszültség nyilvánul meg a *Törvényen belül* lesbikus kapcsolatában, itt pedig a rejtőzködésnek, titkolózásnak gesztusa olyan társadalomkritikát hordoz, ami viszont nem a bűnnel, hanem a stigmatizáltsággal egyenértékű – a főhős szavai szerint a betegséggel analóg. A Livia iránt érzett szerelem jelenetezései testpolitikai érvénnyel bírnak: egyfelől egzotikumuk, másrészt fenyegetettségük emeli meg stiláris és etikai értéküket.

„Egy kokillában élsz, amelyet mások öntöttek számodra. Igaz, hogy kitüremkedsz belőle – ezért vagy tele komplexussal, lelkiismeret-furdalással és kereséssel -, de mégse vagy védtelen, rajtad ez a páncél. A külvilág drasztikus élményei nem a meztelen idegvégződéseket érik, hanem ezt a páncélt, s így kevésbé fájdalmasak. Természetes, hogy ezt a mások teremtette formát már csak úgy lehetne összetörni, ha egy kicsit magadat is összetörnéd...”⁴¹

Magának a törvénynek a „szövedékén” belül-maradás tág asszociációs mezőt kínál. Végül nem Szalánczky követi el Líviával szemben a gyilkossági kísérletet, nem ő húzza meg a ravaszt egy kényes szerelmi háromszög szituációjában, hanem Livia férje. Szalánczky Éva sikertelen határátlépési kísérlete pedig azt tanúsítja, hogy a Törvényből csak az élet föladásával van kiút. De vonatkozhat a törvényen belüliség a diegetikus világ jellemzéseképp is – minden ott zajlik, ahol az egyén ennek az absztrakt síknak az alárendeltjeként sínylődik, szenved. Minél nagyobb léptékű kategóriákra vonatkoztatjuk értelmezésünket, annál súlyosabb politikai belátások következnek, noha ezek a törvények az élet mikroszintjein már éppúgy érvényesek, vagy interferálnak. Amennyiben pedig megalkuvásról beszélhetünk a történet legtöbb szereplőjét illetően, egyre láthatóbb a hatalom még csak körvonalazódó, hegemon arcúata (a kádári konszolidáció majd csak ’63-tól veszi kezdetét) – a konszenzus, noha még bizonytalan keretek között, de megköttetik a társadalom különböző színterein.

Bertha Bulcsú 1977-ben interjút készít Galgóczi Erzsébettel. Az interjú során az íróőőnek szegezi a kérdést, hogy a feminista mozgalmakról mondja el a véleményét. Válaszában Galgóczi nem kertet:

⁴¹ T. B., 196.

„ – Engem a feminista mozgalmak nem érdekelnek, engem az emberek érdekelnek és a társadalom. Nincs külön nőkérdés.”⁴²

Naivitas volna olvasói részről a szerzői intenciót végső elvként elfogadni. A kisregényben hol lappangó, hol felszínre törő „másság” legyűrhetetlen probléma, amely vizsgálatra szorul. Teoretikusan: a merev kategóriák, amelyek mentén az emberi identitás úgymond megképződik (családi, politikai környezet), a biológiai rendeltetés genealógiája mentén értelmeződnek az átélő szubjektum számára. A nő mint szexus: ebben a rendszerben bármely, elvárt nemi szereptől eltérő szokás kívül esik a megfeleltethetőség keretein. A konvenciókat átlépni: súlyos szabálysértésnek, defektusnak minősül.

„ – *Menjen haza – mondta -, magán nem lehet segíteni. Nem mozdultam.*”⁴³

Megint máshol úgy idézi fel Fiala Zoltán, a munkatárs az Évával lezajlott párbeszédet:

„ – *Én már nem tudok megváltozni – mondta csüggedten. – De talán nem is akarok (...) Ez a betegség – amit, jól tudom, a társadalom nagy része bűnnek tart -, ez teszi lehetővé, hogy tragikus hősnék érezzem magam, és ne egy akarattalan, tehetetlen, szánandó gennycsomónak... Mondd, Zoli, miért nem vagyok én vagy normálisnak, vagy abnormálisnak tökéletes... ?*”⁴⁴ Úgy tűnik, ebben a retorikában egyszerre van jelen az afirmatív és a kritikai szándék. Szalánczky saját maga részére paradoxonokat állít elő, antagonisztikus ellentétet, hogy mégis, ezen érvelés mentén képes legyen a maga iránti szájalomérzetet leküzdeni, vagy legalább próbát tenni arra.

Ennek a rendkívül tehetséges újságírónőnek sorsba írt biológiai végzete az értelmiségi karrierjének beteljesíthetetlenségével: „az identitásválasztás szabadságát lobbantja fel úgy, hogy eleve lehetetlennek állítja be.”⁴⁵ Kiss Noémi gondolatmenetét tovább követve, a „szimbolikus hatalmi renddel szembeni (egyéni, női, sorsszerű) ellenállás és e bomlás mentén kibontakozó történet máig érvényessé teszi a regényt.”⁴⁶

⁴² Bertha Bulcsú beszélgetése Galgóczi Erzsébettel = VASY 1993, 86.

⁴³ T. B., 163.

⁴⁴ T. B., 191–192.

⁴⁵ KISS Noémi 2007, i. m.

⁴⁶ Uo.

Amit Galgóczi az olvasó tekintete elé intertextuális útjelző táblaként kitesz, hogy főhőse gondolataiba lássunk: maszkulin jellegű írások. Kétségtelen, hogy mintha Szalánczky süket, vagy épp tagadó volna a kor női problémáival, saját traumájának kollektivizálhatóságával szemben, talán nem véletlen, mintegy anti-retorikát megteremtve, hogy bátyaként, mai meghatározásban, ún. szexista szerzők munkáival veszi körül magát.

„ – (...) *Nagyon zárkózott ember volt. Inkább csak az olvasmányairól beszélgettünk. Freudról, Nietzsche Zarathustrá-járól, Sartre Egzisztencializmus-áról...*”⁴⁷

Óvatos próbálok lenni, amikor olyan elméletek felől fogalmazok meg kritikát, amely elmélettel szemben eleve fenntartásaim vannak. A feminista irodalomkritikai elemzés belletrisztikai szövegekre vonatkoztatott módszereit, nyelvpolitikai attitűdjét, kirekesztettség-tapasztalatát gyakran túlhajszolt koncepciójúnak találom. Intuitíve azt gondolom – s mert különösebb kommentárt Galgóczi sem fűzött a fent idézett interjúrészlethez –, hogy a szerző is abból a szempontból utasítja el a feminista törekvéseket, amennyiben azok megmaradnak a nők felszíni társadalmi integrációjánál, a politikai egyenjogúság követelésénél. Ez a „mindenki egyenlő” típusú retorikát hangoztató szocialista társadalmi rendszer ügyvitelében egyszerűen komolytalan problémának hatott. Vannak azonban olyan, cizelláltabb értelmezések, amelyek nem ennyire közvetlenül integrálják emancipatórikus szándékaikat a feminista elmélet feltételrendszerébe. Julia Kristeva „azt kérdezi a nőkről, hogy >>hol lehet a helyük a szimbolikus szerződésben?<< (...) Egy bizonyos történetileg megformált pszichoszimbolikus struktúra kapcsán a >>nők úgy érzik, hogy vissza vannak utasítva, ki vannak hagyva a társadalmi-szimbolikus szerződésből, a nyelvből, mint alapvető társadalmi kötelékből. Nem találják meg benne az érzelmeket, mint ahogy nem találják meg azoknak a kapcsolatoknak a folyékony és végtelenül kicsi jelentéseit sem, amelyek saját testük, a gyermek testének vagy egy másik nő, illetve egy férfi testének természetével állnak fenn.<< A szimbolikus renddel megformálódott ellentét sokkal bonyolultabb annál, minthogy megszűnne azáltal, ha egy nő bekerül a társadalom, a hatalom magasabb szintjére.”⁴⁸

Galgóczi regénykonstrukciója talán látens módon rögzíti ennek a belátásnak az implikációit, minthogy Szalánczky legbensőségesebb megnyilatkozásai a Marosi által az olvasó elé tárt jegyzetapparátusból hívódnak elő, és amelyek erős retorizáltságukkal egy hiperbolisztikusan

⁴⁷ T. B., 205.

⁴⁸ BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Bp., Osiris Kiadó, 2006, 290.

felstilizált, költői nyelvet céloznak meg, minduntalan azt bizonygatva, hogy a szeretett Másik személy elvét a szerető szubjektum szándékait. Tömör, lírai szöveghelyekről van szó, amelyek a regény esztétikai megformáltságát is híven példázzák, azt az esztétikai értéket, amelyet néhány kritika – véleményem szerint jogtalanul – a textusnak, mint hiányt ró fel.⁴⁹

„Mintha egy katedrális kórusáról hallottad volna: Szép voltál, én magasom, fényem, Líviám, mint a fenyőfa, jó szagú, mint a porhó, mint hóban hegycsúcs, mint a karácsony... Köröskörül tükrök csillogtak, hódolattal téged csillogtak vissza, s te megmámorosodtál szépséged hatalmától. Egyre nyugtalanabbul és egyre komorabban néztelek, de már nem fogtad föl a szememből sugárzó figyelmeztetést.

Egyszerre fölugrottam: >>Bocsánat!<<, és kisiettem az étteremből.

A reflektorok hirtelen kialudtak, s a tükrök helyén pálinkabűz és cigarettafüst kóválygott.”⁵⁰

Nehéz eldönteni, hogy ezen a viszonyrendszeren a homoszexualitás kívül reked, jelentés nélkül marad-e: mintha a tükör-metaphora egy stabilizálhatatlan, nemiségétől eloldott struktúrát ábrázolna, amelyben a látáshoz a testiség és a téli táj tisztán esztétikai tapasztalata kapcsolódik. A metafora összeérését a performatív (akár egy filmbeli, színházbeli) jelenet megszakadása követi – a szakadás után a világtól eloldódott esszencia üres helyén ismét a bizonytalan, szorongó valóság fogad: a tudatmódosító szerek légnemű, amorf valósága. Fölvethető továbbá, hogy a jelenet megszakadásáért a szemlélődőt, és nem a játszót terheli a felelősség – a felelősség a Másik helyett is, aki a chiasztikus viszony kialakítására, perspektíva-váltásra, áthelyeződésre képtelennek bizonyul. Éva szerelme viszonzatlan marad.

Foucault a posztmodern identitáskonceptió lényege szerint közelít a homoszexualitás kérdésköréhez, amely az Én megsokszorozása mentén egyeztethető össze a *gender* elméletekkel, a *queer*-rel⁵¹. A biológiai determináltsággal ellentétben az identitást mozgó kategóriaként láttatja, mint egy gyakorlatot, amelynek „modelljei, alakzatai, változatai

⁴⁹ Kulcsár Szabó Ernő kisregényről írott recenziójában (amelyet későbbi tanulmánykötetbe is bevalogat) esztétikai kifogásai vannak a Galgóczi-művel szemben. Érvelésének ezen a pontján meglehetősen enigmatikusan fogalmaz: a dolgozatom ezt a problémát még érinteni fogja.

⁵⁰ T. B., 192.

⁵¹ Erről bővebben lásd: GYURICZA Eszter, *A nemiség performativitása*, Holmi, 2006/9.

„A queer kifejezés nemcsak a Bevezetés a queer-elmélet-be című kötet fordítójának okozott gondot: a nemiségről szóló diskurzusok is ellentmondásosan viszonyulnak hozzá.”

lehetnek”⁵². Az önmagunkhoz való viszony egyébként is nagyon fontos mozzanat ebben a filozófiai elképzelésben: „a szubjektum mindaddig nem juthat az igazság birtokába, ameddig nem hajt végre önmagán bizonyos munkát, amely alkalmassá teszi az igazság megismerésére.”⁵³ Az én gyakorlata egy aszketikus folyamatot is tartalmaz, ugyanakkor nem győzném hangsúlyozni, hogy mekkora a különbség aszketizmus demokratikus és diktatórikus megvalósulása között, ahogy azt Foucault előbbi formájában, egy tágabb értelemben használja. Érdekes adalék lehet, hogy a heteroszexuális diskurzussal szemben létrejövő, ám éppúgy egységes identitást feltételező homofil szervezetek valószínűleg ugyanúgy rásütnék az apolitikusság bélyegét a queer-elmélet híveire, hiszen veszélyben látnák a feminista mozgalmak korábbi, politikai tettként saját zászlajukra is kitűzhető eredményeit.

Berkes Erzsébet Galgóczi-monográfiájában szintén említést tesz a homoszexualitás ábrázolásának feszültségéről, méghozzá a könyv és a belőle készült, 1982-es Makk Károly film, az *Egymásra nézve* összevetésével.

„(e)gyöntetű volt a hazai ítélet: ez nem Galgóczi-film. Részben azért nem, mert a kor divatjának engedve úgy változtatták meg a történetet, hogy Évát viszonszereti a kedvese (így lehetett csak mutatós ágyjeleneteket kreálni), miáltal végképp elsikkadt az öngyilkosság lélekrajzi készítője; részben pedig a szerelmi jelenetek mellett elhalványodott a társadalmi háttér.”⁵⁴

Egy külön tanulmányban érdemes volna a regényadaptáció sikerülttségét vizsgálni; a pozitív külföldi visszhangok ellenére, egyetérteni tudok csak azzal a meglátással, hogy a testiség ábrázolásában a film súlyosan vét az eredeti szöveggel szemben: tulajdonképp lefokozza a traumát egy kommerciális szintre. Így esetlegessé, önkényessé válnak a cselekvések mozgatórugói, amelyek noha a regényben sem mindig kivonatolhatóak, de a figurák egymásra utaltsága, hatalmi rendszerrel való folytonos küzdelmük, magánzféráik izoláltsága, az alkukötések: Galgóczi munkájában összességében dinamikus szövegstruktúrát képez – ez a filmben egy bágyadt, fásult, már-már bántóan erotikus atmoszféra keverékét adja.

⁵² Michel FOUCAULT, *Szexuális választás, nemi aktus* = M. F., *A fantasztikus könyvtár*, Bp., Pallas Stúdió–Attraktor, 1998, 178.

⁵³ *Uo.*, 189.

⁵⁴ BERKES 2001, 122.

IV. RECEPCIÓTÖRTÉNET: elszigetelődő kortünet vagy feltámasztható sikermű?

A *Törvényen belül* elemzését a korábbiakban túlnyomórészt a 2000-es évek után született fiatal kritikusgeneráció tagjainak tanulmányaira alapoztam, miközben folyton kitekintettem a meglévő forrásanyagból, érintettem olyan kultúrtörténeti, politikai vonatkozásokat is Galgóczi műve kapcsán, hogy a kirajzolódó szemléletmóddal, úgy gondolom, a hivatkozott szerzők nagyjából egyet tudnának érteni. Ha a recepció történetében a kronológiai sorrend mellett tettem volna le a voksomat, úgy gondolom, nagy hiátust kellett volna betöltenem a 80-as évek elején, tehát a regény megírását követően gyors egymásutánban született kritikák és az ezredforduló utáni anyagok között. Itt nem arról van szó, hogy a bő harminc évvel ezelőtti kritikai beszédmód a mai irodalmi diskurzus számára túl távoli, vagy nehezen dekódolható lenne. Sokkal inkább arról, hogy egy már befejezett életmű anyagaként, vagy egy még formálódó pálya jelentős állomásaként tekintünk-e vizsgálatunk tárgyára. Érvelésemben itt még nem a döntő különbségről vagy elméleti vitáról van szó: egyszerűen az értelmezés nagytólencsájének fókuszpontjai eltérőek.

Rátérnék most pedig a recepciótörténet másik aspektusára. Szeretném leszögezni, hogy nem kívánok elköteleződni a hermeneutika és/vagy a hermeneutikakritika mellett/ellenében, de jelezni szeretném, hogy véleményem szerint érzékeny problémáról van szó, amikor a múlt történeti-szellemi viszonyainak rekonstruálhatósága fölmerül irodalom és interpretáció összefüggésében. Erre a problémára pedig egyrészt a *Törvényen belül*-ről írott, valószínűleg az egyik legérzékenyebb és legszínvonalasabb kritika, az 1980 decemberében a *Kortársban*, Kulcsár Szabó Ernő tollából származó *Alkat, sors, történelem*⁵⁵; másrészt pedig Veres András Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945-1991*⁵⁶ című művének elemzése világított rá. Itt viszont már nem csupán a közvetlenül értett történelmi távolságra, hanem az elemzési modellek, képviseletek eltérésére is gondolnunk kell. Kulcsár Szabó Ernő érvelése Galgóczi-kritikájában retorikailag hullámozó: végérvényben elmarasztalja a kisregényt, de úgy, hogy előzetesen és utólagosan is inkább pozitív képet mutat az elemzés (amely Marosi figuráját találóan jellemzi, majd releváns szempontok szerint állítja párhuzamba fokalizátort és főhőst). Van azonban logikájának egy roppant fontos momentuma, amelyet szó szerint kell

⁵⁵ KULCSÁR Szabó Ernő, *Műalkotás – szöveg – hatás*, Bp., Magvető, 1987, 340–346.

⁵⁶ A Kulcsár Szabó Ernő könyvéről (Irodalomtörténeti Füzetek, Argumentum Kiadó, Bp. 1993. 193 l.) írt bírálat a BUKSZ (Budapesti Könyvszemle) 1993. őszi számában jelent meg, a 297–305. lapon, majd tíz évvel később a *Távolodó hagyományok* című kötetben is (a lapszámra ezen kiadás alapján hivatkozom).

idéznem. „Ezért nem ítéld meg hát egyértelműen a mű esztétikai sikeressége felől: a hősök belvilágának fokozottabb birtokbavétele, tehát az írói szemlélet és eszköztár feltétlen gazdagodása jár ugyanis együtt itt az esztétikai-poétikai természetű veszteséggel. Tudjuk persze, ilyen distinkciók elvileg sem tehetők: *csak az esztétikai szempont teszi irodalmivá a műalkotást*. – kiemelés tőlem – a szerző.) S ennek értelmében nem lehet mást mondanunk, mint hogy Galgóczi regénye nem emelkedik a mai magyar epika élvonaláig.”⁵⁷ Tanulmányának záró szakasza vigaszul azért még kiosztja Galgóczi regényének társadalmi érdekelttségű funkciója elismeréseképp a minimális dicséretet. Mintha be kellene látnunk, hogy az a szépirodalmi mű, amely szociológiai jellegű érzékenységet mutat, de bizonyos (egyébként absztrakt filozófiai kategóriák kijelölte) esztétikai elvárásoknak nem képes megfelelni – ebben a kritikusi értékszempontban „idáig” juthat.

Mégis, mintha a rendszerváltás utáni irodalompolitikai hierarchia csúcsán helyet foglaló elméleti iskolák a kultúratudományos törekvések, az újfilológia, a kultusz kutatás, a történeti iskolák, a heteronómia iránti humán érdeklődés láttán szerepzavarba jönnének: vajon az esztétikai kategória egyébként üdítően szűk kategóriába mi mindent gyömöszölhetnének még, hogy a teoretikus gondolkodásmódot, amely az általuk képviselt filozófiai beszélyt legitimálni kívánta, ne kelljen feladnia. Nem bocsátkoznék hosszabban Veres András tanulmányába, de érvelése egyik fontos részletét ide citálnám, amit a tematikus és modális tényezők kapcsán kijelent: „(a)z új szociális, politikai és egyéb jelentéseknek is lehet akkora fontosságuk, mint a metafizikai jelentéseknek. A modális tényezők fölértékelése a tematikusokhoz képest valójában az irodalom *metafizikai dimenziójának fölértékelését* szolgálja a szociológiai, politikai és a többi dimenzióhoz képest.(...) Egyetlen szóval sem állítom, hogy különösebb baj támad abból, ha egy irodalmi mű metafizikai szerepet is ellát, de abból már igen, ha kizárólag ettől tesszük függővé, hogy igazi fordulatot hozó, korszakos jelentőségű alkotásnak ismerjük el.”⁵⁸

Az eltérő játékterek immár, rendkívül nagy vonalakban ám, de úgy gondolom, fölvázolódtak, konszenzus nélkül. A dolgozat elején elhangzó módszertani bevezetés keretbe foglalja a leírtakat. Visszatértem a kezdeti problémához, miszerint a Galgóczi-kisregény olvasatlanságát recepciója alapvetően nem e konfliktus mentén definiálta, noha már akkor is adódtak abba az

⁵⁷ KULCSÁR SZABÓ 1987, 345.

⁵⁸ VERES 2003, 237.

irányba mutató jelek, hogy kordokumentum válhat belőle. Munkámmal azt is szerettem volna érzékeltetni, hogy adott mű pályafutásának kibontakozásához az irodalompolitikai keret változásai időről időre kisebb-nagyobb teret biztosítanak. Záró gondolatként szeretném még kiemelni a recenziók sorából Pákovics Miklósnak a Műhely 1981/3. számában megjelent munkáját⁵⁹, mely nem különösebben tesz új állítást a Galgóczi-regényről, de mindeközben, mégpedig látványosan kritikus hangnemben, értetlenkedve nyilatkozik az általa kissé cinikus módon „Nagy Műként” aposztrofált *Termelési-regény*ről. Ezt az ellenszenvet minden bizomnyal a korban szokatlan, modernkedő írásmódon túl egy Esterházy-szövegen belül elhelyezett, Galgóczi íróalakját megidéző bekezdés váltotta ki belőle, amely így hangzik: „Datolyát ettek, majd almát, közben lazán fecsegték erről-arról, s roppantul érezték magukat. Az egyik fordulatban kezébe vette ő Galgóczi asszony egy könyvét, kire ő mindig tisztelettel gondolt, s fejszónálva azt mondta: >>Olyan sodró a mulandósága.<< De ekkor már álltak, búcsúzkodtak.”⁶⁰

Noha azóta a magyar recepciótörténet a nyugati értelemben vett irodalmi modernséget döntően a hetvenes évek végi, Esterházyhoz vagy Nádas Péterhez köthető műveken keresztül gondolja érkezettnek, dolgozatomban mégis ennek a „sodró mulandóságú” Galgóczi-életműnek az egyik, talán legkiválóbb darabját vette szemügyre, és próbálta értékeit fölmutatni: a kisregény iránt mutatott irodalmi érdektelenség cáfolatául. Véleményem szerint a *Törvényen belül* megállja a helyét mind a kortörténeti emlékezet után kutatók, mind a kompozíciós elvek, a komplex narratíva iránt érdeklődők, mind az esztétikai értékeket keresők szemében, akik a társadalmi súlyú szerepvállalás kudarca, tragédiája mentén egy finom rezonanciájú alanyiség konstrukcióját láthatják kibontakozni. És azok tekintete előtt is, akik ezen aspektusok egyeztetését, összeilleszthetőségét kéri számon egy-egy szépirodalmi alkotáson. Galgóczi Erzsébet diegetikus világaiban mintha épp azt demonstrálná, hogy politika, etika és esztétika olyan mélyen egybenőtt, egybeszövődött, hogy aki mindezen összefüggésekre – talán mélységesen egyedül álló, kizárólagos figuraként, anti-hősként – ráeszmél, annak a pozícióhoz való görcsös ragaszkodása révén nem lehet más a sorsa, a végzete, mint a halálba való menekvés, és mégis élve azzal az egyetlen, mérhetetlen bizalommal, *hogy az esőfüggöny mögül, a szürke látóhatár mögül, a nem foszló kárpitok mögül majd csak jön valami*

⁵⁹ PÁKOVICS Miklós = Műhely, 1981/3, 88–90.

⁶⁰ ESTERHÁZY Péter, *Termelési regény. Kisssregény.*, Bp., Magvető, 1979, 387.

magyarázat. És ezen a ponton már régen nem szimpla kortünetről beszélünk, hanem olyan szövegről, amelynek komoly tétje van.

Bibliográfia

ARENDR, Hannah, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. BRAUN Róbert et al., Budapest, Európa [The Origins of Totalitarianism, 1951].

BERKES Erzsébet, *Galgóczi Erzsébet*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

ESTERHÁZY Péter, *Termelési regény. Kissregény.*, Budapest, Magvető, 1979.

FOUCAULT, Michel, *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*, vál. és ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Budapest, Pallas Stúdió–Attraktor, 1998.

FÜZI Izabella, TÖRÖK Ervin, (technikai szerk.: GERE Zsolt), *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*, Szeged, 2006.

<http://szabadbolcseszlet.elte.hu/mediatar/vir/index.html>

GALGÓCZI Erzsébet, *Egy kosár hazai. Elbeszélések*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953.

GALGÓCZI Erzsébet, *Törvényen kívül és belül*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

GYÖRGY Péter, *Apám helyett*, Budapest, Magvető, 2012.

GYURICZA Eszter, *A nemiség performativitása*, Holmi, 2006/9.

KERESZTURY Tibor: *Szerep és személyiség. Kritika és „nosztalgia” Petri versfeldfogásában.* = Alföld, 1997. 1.

KISS Noémi, *Az írói példakép. Anyakép? – Galgóczi Erzsébetről*, 2007. 09. 06.

http://magyarnarancs.hu/publicisztika/az_iroi_peldakep_anyakep_-_galgoczi_ersebetrol-67598

KULCSÁR Szabó Ernő, *Alkat, sors, történelem* = Uő., *Műalkotás – szöveg – hatás*, Budapest, Magvető, 1987, 340–346.

LUKÁCS György, *Ady, a magyar tragédia nagy énekese* = L. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Budapest, Gondolat, 1970, 159-160.

PÁKOVICS Miklós = Műhely, 1981/3, 88–90.

PETRI György, *Magyarázatok M. számára*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

POMOGÁTS Béla, *Igazságkereső író: Galgóczi Erzsébet = Galgóczi Erzsébet – Bibliográfia, 1930–1989*, szerk. GALGÓCZI Károlyné, Győr, 3–22.

SÁRI B. László, *Az 1980-as évek magyar prózájának 1956-ábrázolása társadalomtudományi nézőpontból* = KISANTAL Tamás–MENYHÉRT Anna (szerk.), *Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete*, Budapest, JAK–L'Harmattan, 2005, 44–55.

SÁRI B. László, *A hamisított krimi, avagy a forma esete a Kádár-rendszerrel* = KISANTAL Tamás (szerk.), *Thomka-symposion. Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére*, Pozsony, Kalligram, 2009, 159–164.

SÁRI B. László, *A hattyú és a görény: Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*, Pozsony, Kalligram, 2006.

STANDEISKY Éva, *Cipő fűzővel. A hatalom és az irodalmi elit a hetvenes években* = KISANTAL Tamás–MENYHÉRT Anna (szerk.), *Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete*, Budapest, JAK–L'Harmattan, 13–23.

SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája: A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Budapest, Balassi Kiadó, 2011.

VASY Géza (szerk.), *Galgóczi Erzsébet emlékkönyv*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1993.

VERES András, *Távolodó hagyományok. Irodalom- és eszmetörténeti tanulmányok*, Budapest, Balassi, 2003.

VÖRÖS László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből. 1975–1986*, Szeged, Tiszatáj, 2004.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	1
Módszertani alapvetések	2
TÖRTÉNETI KONTEXTUS	3
A totalitarizmus mint hatalom-egész	4
A törvény Galgóczi-toposza	8
CSELEKMÉNY ÉS INTERPRETÁCIÓ	11
Belső fokalizátor – konstitutív szerep	11
Szalánczky Éva: aktualizálható főhős vagy egy letűnt kor gyászolatlan halottja?	14
RECEPCIÓTÖRTÉNET: elszigetelődő kortűnet vagy feltámasztható sikermű?	23
Bibliográfia	27